

УДК 343.985.2(3)/340.691

О.В. Нарожна, старший викладач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАЇЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Статтю присвячено питанням використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів злочинів проти довкілля, передбачених ст. 240 Кримінального кодексу України («Порушення правил охорони або використання надр»). Без наукових досліджень у низці випадків при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин неможливо встановити найважливіші аспекти події. В статті ми аналізуємо проблемні питання участі спеціаліста під час розслідування незаконного видобування корисних копалин.

Ключові слова: розслідування, спеціальні знання, спеціаліст, експерт, злочини проти довкілля (екологічні злочини).

Постановка проблеми. Успішне розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з нанесенням шкоди довкіллю при освоєнні родовищ корисних копалин неможливо без використання спеціальних знань. Ними визнаються професійні знання, отримані під час навчання, а також навички, набуті досвідченою особою в процесі практичної діяльності в різних областях науки, техніки й інших суспільно корисних галузях людської діяльності, що використовують спільно з науково-технічними засобами при проведенні експертизи [1, 13-14]. Спеціальні знання використовуються в ході розслідування незаконного видобування корисних копалин в декількох формах: як в процесуальній (залучення спеціалістів для участі у проведенні огляду документів; допиті осіб, які проводили розслідування, призначення та проведення експертиз), так і в непроцесуальній (отримання довідок і консультацій).

Характерним прикладом ефективної участі спеціаліста у досудовому розслідуванні є результат огляду місця події, проведеного по факту незаконного видобування корисних копалин. Так, спеціаліст визначає, що видобування корисних копалин є незаконним і спостерігається істотне порушення встановлених правил надрокористування. Подальше видобування корисних копалин на законних підставах частково сприяє нормальному функціонуванню державних органів у галузі надрокористування. У цьому зв'язку ми вважаємо, що залучення спеціаліста в подібних випадках доцільно використовувати в якості доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробку проблеми використання спеціальних знань у ході розслідування окремих видів злочинів займалися відомі вчені-юристи України та зарубіжжя: П.Д. Біленчук, В.Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, Н.П. Майліс, Ю.К. Орлов, І.В. Постіка, О.Р. Шляхов, В.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет та ін. Лише деякі з них приділяли увагу використанню спеціальних знань при розслідуванні екологічних злочинів взагалі та незаконного видобування корисних копалин зокрема і розглядали це питання без детального аналізу проблемних питань, що полегшили б проведення розслідування екологічних злочинів з точки зору слідчого. Тому актуальність теми нашої статті доводять нагальні потреби слідчої практики мати розроблені тактичні рекомендації задля ефективного та швидкого розслідування злочинів проти довкілля суб'єктом пізнавальної діяльності.

Метою статті є теоретичний аналіз проблемних питань використання спеціальних знань під час розслідування незаконного видобування корисних копалин, зокрема, участь спеціаліста та проведення екологічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Виїзд на місце події спеціалістів, обізнаних у різних областях науки і техніки, дозволить зафіксувати обставинку злочину за різними напрямками.

Крім того, така участь спеціалістів є необхідною, тому що погодні умови можуть сприяти швидкому знищенню слідів, і території, що оглядається, можуть бути досить затяжними – одній людині зробити необхідні виміри достатньо складно.

При розгляданні питань щодо слідчих версій, огляду місця події й інших, зачіпаються проблеми участі спеціалістів при розслідуванні кримінальних проваджень. При перевірці вже існуючих версій та висуванні нових вимагається ознайомлення з великим об'ємом технічної та іншої документації. Як свідчить слідча практика, таку роботу можливо виконати тільки за допомогою консультацій зі спеціалістом.

Допомога спеціаліста необхідна і при визначенні розміру шкоди, заподіяної вказаним злочином; визначенні виду експертизи, яка може бути призначена під час розслідування; формулюванні питань для проведення експертизи; наданні порад при відборі зразків, фіксації обстановки тощо.

При вирішенні слідчим питання притягнення спеціаліста до участі у провадженні про незаконне видобування корисних копалин, слід виявити, хто здійснює управління в області екології: органи загального державного екологічного управління і органи місцевого самоврядування, де також можуть бути співробітники-професіонали, які залучаються в якості спеціалістів, співробітники науково-дослідницьких інститутів.

На практиці як спеціалісти зазвичай фігурують співробітники регіональних органів Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба геології та надр тощо. До посадових функцій таких осіб входить контроль об'єктів, а при допущеному порушенні екологічних правил, що потягли шкідливі наслідки – проведення слідчого огляду, розрахунків збитків, складення протоколу про порушення.

Мета консультаційної діяльності спеціалістів полягає в передаванні слідчому інформації, яка дозволяє вірно орієнтуватися в специфічній обстановці, уявити характер події, правильно описати в протоколі огляду стан та особливості механізмів, природних об'єктів. Спеціаліст здійснює допомогу в формулюванні питань при призначенні експертизи, в вилученні об'єктів, що мають доказове значення, висловлює свої судження про механізм та причини утворення тих чи інших слідів, сприяє висуванню обґрунтованих версій. Висновки і припущення спеціалістів мають характер консультацій, не розглядаються в якості доказів, тому результати їх допоміжної діяльності відбиваються в протоколі слідчої дії. З цієї точки зору ми вважаємо доцільним прийняття поправок до Кримінального процесуального кодексу України, завдяки чому судження спеціаліста щодо питань, які ставлять перед ним сторони, стають повноцінними доказами.

Нормативні матеріали, що регулюють екологічну безпеку, являють собою значний масив, для успішного вивчення якого необхідний типовий перелік документів з досліджуваної категорії злочинів і найбільш розповсюджені види обставин, які встановлюються за їх допомогою. Деякими авторами пропонуються для вивчення лише документи локального характеру, такі, як накази, інструкції тощо [2, 434].

З багатьох питань слідчий отримує консультацію спеціалістів підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів України, в більшості випадків приймаючих участь у службовому розслідуванні поруч зі спеціалістами санітарно-епідеміологічного нагляду, інспекторами рибохорони тощо. Співробітники таких установ приймають участь і в огляді місця події в якості спеціалістів. Через невеликий об'єм фактичної інформації з провадження, яка міститься в актах непроцесуального характеру, проводиться їх допит.

Якщо ми розглянемо запротокольовані показання спеціалістів як самостійний вид показань, можемо зробити висновок, що вони дозволять розвантажити експертні установи від давання висновків не досліджуваного, а довідкового характеру із галузі спеціальних знань, підвищити оперативність отримання і використання інформації, що має значення для провадження.

У тих випадках, коли у слідчого є підозри про можливу зацікавленість спеціалістів, або здійсненні на них впливу, за консультацією можна звернутися до співробітників екологічних відділів муніципальних установ та інших підприємств. При цьому необхідно вра-

ховувати, що вказані державні, муніципальні органи та служби підприємств, як правило, конкурують між собою, що полегшить отримання необхідної та достовірної інформації.

Однією з форм використання спеціальних знань є проведення значної кількості експертиз, що обумовлено складністю і численністю правил проведення екологічно безпечної діяльності, обов'язковістю дослідження причинного зв'язку між допущеним порушенням правил і наслідками, що настали, різноманітністю об'єктів, для дослідження яких необхідні спеціальні знання.

Особливістю проведення експертиз при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин є рішення лише невеликої кількості завдань завдяки судово-експертним дослідженням. Це пов'язано з тим, що у штаті регіональних експертно-криміналістичних відділів відсутні співробітники, які спеціалізуються у галузі біології, іхтіології, гідробіології, ветеринарії. Вказані експертизи доручаються кваліфікованим спеціалістам науково-дослідницьких установ і вузів відповідного профілю. Значний об'єм експертних досліджень проводиться спеціалістами природоохоронних органів.

Встановлення ознак злочину передбачає наявність фактичних обставин. Стосовно розслідування незаконного видобування корисних копалин висвітленню підлягають: які екологічні правила були порушені, хто винен у їх порушенні, які наслідки настали в результаті порушення правил, який об'єкт пошкоджено, яка матеріальна шкода спричинена незаконним видобуванням корисних копалин або іншим проявом порушення екологічних правил.

Специфічність названих обставин потребує для їх висвітлення залучення експертів різного профілю: екологів, метеорологів, ґрунтознавців, агротехніків тощо. У літературі є думка про те, що при розслідуванні окремих видів злочинів призначаються «типові судові експертизи». С.Б. Гавриш уточнює це поняття і відмічає, що ознака «типовості» не пов'язана зі змістом, характерністю тієї чи іншої експертизи. Вона лежить у іншій площині: не в експертизі, а в методиці розслідування, у своєрідності обставин, які повторюються у конкретних ситуаціях розслідування з відповідною частотою [3, 187].

Уявляється, що при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин проведення експертизи на місці події просто необхідно, оскільки дослідженню підлягає не один який-небудь предмет, а уся матеріальна обстановка, що включає велику кількість слідів; умови дослідження незвичайні, нерідко несприятливі – під дощем, сильним вітром; обстановка оточуючого середовища дуже мінлива.

Питання про коло об'єктів, що надаються на експертизу, може бути вирішено спільно з особою, якій передбачається доручити проведення експертизи. Думається, що матеріали кримінального провадження, такі як протокол огляду місця події, висновки інших експертиз, протоколи допитів, акти відомчого розслідування повинні полегшити вирішення поставленого перед експертом завдання.

Час проведення експертизи обирається слідчим, коли це тактично доцільно і можливо (тобто зібрані усі матеріали провадження, які потрібні для експертизи). Під необхідністю у даному випадку розуміється вирішення питань за допомогою спеціальних знань. Експертизи по провадженням даної категорії призначаються у будь-який момент досудового розслідування, але їх проводять зазвичай спочатку розслідування, тому що їх висновки дають можливість визначити подальший напрямок розслідування.

У літературі відмічається, що і вірогідний висновок експерта повинен бути обґрунтованим і вмотивованим, тобто такий висновок відбиває неповні внутрішні переконання експерта [1, 170]. Уявляється, що такий висновок не тільки здійснить допомогу слідчому при обранні напрямку розслідування, але й вплине на прийняття судового рішення. Тому при оцінці застосовуваних методів, наукової обґрунтованості таких висновків слідчому необхідно мати рівень знань близький до знань експерта, або звернутися за консультацією до спеціаліста відповідного профілю.

На будь-якій стадії розслідування незаконного видобування корисних копалин та екологічних злочинів взагалі виникає необхідність в спеціальних знаннях для вирішення питань, що цікавлять слідство. При цьому можуть бути потрібними ветеринарні, біологічні

(іхтіологічні), хімічні, технічні, медичні, гідрометеорологічні та інші спеціальні знання, а також комплекс спеціальних знань з галузі спеціальних нормативних вимог в галузі охорони природи. Такі експертизи отримали назву екологічних експертиз [4, 772].

Серед низки процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних знань у сфері екології виокремлюється основна процесуальна форма – судова експертиза, яка дає змогу встановити фактичні обставини негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище. Яскравим прикладом доцільності призначення та проведення такого виду експертизи виступає розслідування незаконного видобування корисних копалин.

До загальних завдань експертизи відносять встановлення: джерела (способу, причини) негативного антропогенного впливу, його масштабу, зворотності та інших наслідків; дотримання вимог екологічного законодавства під час експлуатації потенційно небезпечного об'єкта або під час здійснення виробничо-господарської діяльності; стан об'єкта до настання негативного антропогенного впливу.

Об'єкт судово-екологічної експертизи – це матеріальні сліди-відображення у вигляді матеріалізованих джерел інформації: речові докази, фрагменти місця події, зразки та інші аналогічні відомості, що містяться в різноманітних матеріалах кримінального провадження або виявлені судовим експертом безпосередньо на підприємстві, де відбулась надзвичайна ситуація з негативними наслідками для ландшафту. Безпосередній об'єкт – це екосистема будь-якого ступеню складності, що була піддана негативному антропогенному впливу і носить інформацію щодо події. Особливістю ознак об'єктів судово-екологічної експертизи є те, що такими об'єктами виступає зазвичай конкретне об'єднання в обмеженому обсязі великої кількості різноманітних компонентів, які взаємодіють між собою і з навколишнім середовищем [5, 14-15]. Об'єктами судово-екологічної експертизи при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин виступають добути сировина (камінь, мінерали, руда, вода тощо), їх кількість та якість, засоби вчинення злочину (каменерізні машини, насоси тощо), загалом обстановка місця події, деякі антропологічні сліди впливу на місце події.

Висновки. Успішне розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з незаконним видобуванням корисних копалин, неможливо без використання спеціальних знань. Спеціальні знання використовуються в ході розслідування розглянутого виду злочинів у декількох формах: як у процесуальній (залучення спеціалістів для участі у проведенні оглядів, обшуків, огляді документів, допиті осіб, призначенні та проведенні експертиз), так і в непроцесуальній (отримання довідок і консультацій).

Специфічність обставин таких проваджень (ідентифікація джерел видобування корисних копалин, механізм вчинення злочину, які екологічні правила були порушені, хто винен у їх порушенні, які наслідки настали у результаті їх порушення тощо) вимагає для їх з'ясування знань експертів різного профілю: екологів, ґрунтознавців, хіміків та ін.

Основною експертизою, на наш погляд, є екологічна експертиза, що проводиться при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин, які по суті є комплексною та включає до себе експертизи різних видів.

Особливу актуальність має доказове виявлення незаконності видобування корисних копалин. На півдні України є достатньо велика кількість родовищ, у тому числі залишених без охорони та постійного нагляду. Тому велике значення має застосування спеціальних знань, спрямованих на виявлення місць незаконного видобування корисних копалин.

Доцільно призначати експертизу негайно після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це дає можливість її проведення навіть паралельно з оглядом місця події, що дозволяє зафіксувати обстановку та дослідити сліди, які швидко змінюються.

Успіху отримання даних в результаті проведення експертиз сприяють правильно поставлені слідчим питання перед експертом, що у низці випадків зобов'язує слідчого залучати спеціаліста для надання допомоги при формулюванні питань.

Список літератури

1. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование [Текст]: учебно-практическое пособие / М.Г. Щербаковский. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.
2. Справочная книга криминалиста [Текст] / [Викторова Е.Н., Викторова Л. Н., Виноградов Л.Г., Дворкин А.И. и др.] / Под ред. д.ю.н., профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Н.А. Селиванова. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 727 с.
3. Экологические преступления: квалификация и методика расследования [Текст] / [С.Б. Гавриш, В.Г. Грузкова, А.Л. Дудников и др.] ; под общей ред. В.Е. Коноваловой и Г.А. Матусовского. – Харьков, 1994. – 226 с.
4. Криминалистика [Текст] : Учебник / [Отв. ред. Н.П. Яблоков]. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.
5. Ринкова О.В. Судово-екологічна експертиза в судочинстві України [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.В. Ринкова. – К., 2013. – 19 с.

Стаття надійшла 30.05. 2016 р.

Е.В. Нарожная, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ

Резюме

Статья посвящена отдельным аспектам использования специальных знаний при расследовании незаконной добычи полезных ископаемых. Расследование такого сложного и многогранного преступления специфично и требует успешного и профессионального взаимодействия следователя с иными участниками процесса, обладающими специальными знаниями. В статье освещены вопросы, которые, по нашему мнению, целесообразно учитывать при расследовании указанного вида преступлений.

Ключевые слова: расследование, специальные знания, специалист, эксперт, преступления против окружающей среды (экологические преступления).

O.V. Narozhna, Senior Lecturer
Odessa I.I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PROBLEMATIC ISSUES OF USAGE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL MINING OF MINERALS

Summary

The article deals with certain aspects of the use of special knowledge in the investigation of illegal mining of minerals. Investigating such a complex and multifaceted crime is specific and requires a successful and professional interaction of the investigator with other stakeholders with special knowledge. The article highlights the issues that, in our opinion, it is advisable to take into account when investigating specified crimes.

Key words: investigation, expertise, specialist, expert, crimes against the environment (environmental crimes).